

„KOPONYÁK HELYE” – A NÉMET-NAMÍBIAI KAPCSOLATOK HELYZETE A NAMÁK ÉS HERERÓK ELLEN VÍVOTT GYARMATI HÁBORÚ KONTEXTUSÁBAN

„Place of the Skull” – German-Namibian Relations in Context of
Colonial Wars against the Nama and Herero

Pálfi László¹

Absztrakt: Németország mint késői gyarmatosító jelent meg a XIX. század világpolitikai térképén, ezért a német gyarmatosítás csak az 1880-as években vette kezdetét. A Német Délnyugat-Afrika névre hallgató gyarmatot Adolf Lüderitz brémai kereskedő alapította meg 1883-ban, majd a gyarmat az 1890-es Helgoland-Zanzibár szerződéssel nyerte el végső kiterjedését. A délnyugat-afrikai német gyarmatosítás idején két gyarmati háború is lezajlott: az 1893-1897-es nama-felkelés, valamint az 1905-1907-es herero-felkelés. A Német Gyarmati Véderő (*Schutztruppe*) különös kegyetlenséggel verte le a hererók lázadását: Németország ekkor állított fel először koncentrációs táborokat. Tanulmányomban történelmi kontextusban vizsgálom meg a herero-felkelés megítélésének kérdését: mi történt a megmaradt források és a releváns szakirodalom szerint az egykori német gyarmaton és mi ennek a megítélése a jelenkori német közvéleményben?

Kulcsszavak: Namíbia, Németország, diplomácia, gyarmatosítás, regionális tanulmányok

Abstract: Germany begun to build its colonial empire in the late period of 19th century, therefor German colonialism started in 1880s. German South West Africa was taken by Adolf Lüderitz, who was a German merchant from Bremen, and he established the colony in 1883, which has gained its recent borders in the Heligoland-Zanzibar Treaty of 1890. There were two

¹ A szerzőről: Pálfi László az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar (ELTE BTK) Új- és Jelenkori Egyetemes Történelmi Tanszékének doktorandusza, kutatási területe a német-namíbiai kapcsolatok története. Elérhetősége: palfilaszlo22@gmail.com

major colonial wars in German colonial period of Namibian history: the Nama Uprising from 1893 until 1897, and the Herero Uprising from 1905 until 1907. The second one was smashed by German Colonial Troops (*Schutztruppe*), that was the first occasion in German history, when Germany established concentration camps. My study is an effort to make an analyzation about Herero Uprising: what happened on the former German colony according to the preserved sources and relevant literature and what is the evaluation of this history in the contemporary German public opinion?

Keywords: Namibia, Germany, Colonialism, Diplomacy, Regional studies

BEVEZETÉS

A tanulmány egy rendkívül kényes kérdést elemez, a német és az afrikai történelem egy rendkívül szomorú eseményét. Ezért a jelenlegi tudományos konszenzus mentén juttatja el üzenetét az olvasó(k)hoz. Mi történt a délnyugat-afrikai gyarmati háború idején? A kérdés megválaszolására Jonas Kreienbaum és Jürgen Zimmerer német történészek műveire támaszkodva, a háború népiertő jellege kerül bemutatásra.

I. A NÉMETEK MEGJELENÉSE

Délnyugat-Afrika földjére az első németek 1842-ben érkeztek az evangélikus Rajnai Missziós Társaság szervezésében. Az evangélikus misszionáriusok a nemzetközi jog szerint gazdátlan területen hittérítő tevékenységet végeztek a gyűjtőnéven khoiszan néven illetett afrikai őslakosok között. De nem ők voltak az első keresztények a mai Namíbia területén: az 1800-as évek elején anglikán misszionáriusok, majd a Groot Trek² idején búrok és színesek³ (történelmi forrásokban: „Rehoboth Baszterek”) vándoroltak az Oranje folyón túlra.

² A „nagy vándorlás” néven ismert eseménysorozat az afrikánerek -búrok vagy ebben az esetben *voortrekkerek*- migrációja, amely a brit gyarmati uralom alá került Fokföld elhagyását jelentette, északi irányú terjeszkedéssel (1833-1838).

³ A magyar szakirodalomban a „színesek” vagy „barnák” néven ismert népességet az angol „Coloured” szóból származtatjuk: ezzel a megjelöléssel illették a holland-flamand férfiak és afrikai fekete őslakos nők keveredéséből létrejött népességet. E ma is létező népcsoport

„Koponyák helye” – a német-namíbiai kapcsolatok helyzete a namák és hererók ellen vívott gyarmati háború kontextusában

Az első német telepes Adolf Lüderitz brémai kereskedő volt, aki 1883-ban vásárolta meg az Angra Pequeña-öböl környéki földeket. Lüderitz magángyarmatát Otto von Bismarck birodalmi kancellár vonta 1884-ben német birodalmi védnökség alá. Ehhez szükség volt Portugália és az Egyesült Királyság beleegyezésére is, hiszen Portugália birtokolta Angolát, Anglia pedig Dél-Afrikát. Így természetes határként választja el a mai Namíbiát a Cunene Angolától és az Oranje Dél-Afrikától. Keleti határait az 1890-es Helgoland-Zanzibár egyezményrel nyerte el: „*Keleten [...] a 20. szélességi kör és a 22. hosszúsági fok metszéspontjánál...*” /Fordítás a szerzőtől./⁴ Az egyezményt német oldalról Leo von Caprivi kancellár írta alá, így róla nevezték el Caprivi-sávnak (*Caprivizipfel*) a mai Botswana és Zambia közé benyúló, keskeny földszalagot, amelyen három jelentős folyó (Okavango, Kwando, Zambézi) is keresztül halad.

A német birodalmi kormányzat az 1880-as évek végétől építette ki a gyarmati adminisztrációt. Az őslakos törzsekkel és a színesekkel kétoldalú szerződéseket kötöttek, amelyben a törzsfőnökök elfogadták a német császár szuverenitását: ez magába foglalta azt is, hogy a német adminisztráció beleegyezése nélkül a törzsfőnökök nem köthetnek más törzsekkel és államokkal szerződéseket. Ezenkívül szavatolni kellett a német birodalmi állampolgárok testi épségét, és vagyontárgyaik sérthetlenségét is. Német-őslakos peres ügyekről a német bíróságok dönthettek, a törzsfőnökök bíraskodási joga pedig leszűkült a saját alattvalóik feletti ítélkezésre. Ha az őslakosok közül valaki német hatósággal került szembe, akkor a törzsfőnökök kötelesek voltak saját alattvalóikat a német adminisztrációnak kiszolgáltatni.⁵

Az egyik nama törzs főnöke, Hendrik Witbooi⁶ azonban fellázadt a német uralom ellen, mert a német-őslakos relációban gyakorlatilag a német hatóságok és telepések önkénye érvényesült, amely megannyi esetben a fekete őslakos meggyilkolásába torkollott. A nama törzsfőnök először írásban próbált tárgyalni a német gyarmati vezetéssel, majd 1893-ban fegyvert fogott ellenük.

afrikaans ajkú, protestáns vallású, valamint holland-flamand és hugenotta (francia) eredetű családneveket visel.

⁴ HELGOLAND-ZANZIBÁR SZERZŐDÉS III. Cikk 2. bekezdés

⁵ DENKSCHRIFT ÜBER EINGEBORENEN-POLITIK UND HEREROAUFSTAND IN DEUTSCH-SÜDWESTAFRIKA, 1904.

⁶ A hollandos név utal a nama törzs protestáns hitére, maga a „witbooi” kifejezés jelentése pedig: „népének fia”.

II. A WITBOOI-NAMÁK FELKELÉSE (1893-1897)

„Afrika hozzánk tartozik! A bőrszínünk és az életmódunk által tartozunk mi össze és Afrika mint egész a mi hazánk. A különböző törzsek és országok létének ténye nem ok arra, hogy Afrikát felosszák és a mi szolidaritásunkat mint [az] afrikaiak [szolidaritását] megkérdőjelezzék... A német császárnak itt semmi keresni valója sincs!” /Fordítás a szerzőtől./ -írta 1892-ben Hendrik Witbooi nama törzsfőnök Curt von François német gyarmati kormányzónak.

A németek észlelték a veszélyt, így a kezdetben rendkívül alacsony létszámú gyarmati véderőt, a *Schutztruppét* (20 fő, amelyet 170 német farmerrel lehetett kiegészíteni) első lépésben 50, majd 1893 tavaszára 250 anyaországbeli katonával egészítették ki. Az első harci cselekményre 1893 augusztusában került sor, mikor is Witbooi és csapatai megtámadtak 17 marhaváltó állomást, ezzel gyakorlatilag elvágták a transzportok útvonalait a gyarmat fővárosa Windhuk és a Kalaháriban fekvő különböző állomások között. A berlini vezetés leváltotta a helyzetet kezelni képtelen Curt von François kormányzót, helyére pedig Theodor von Leutweint nevezték ki. Bízta abban, hogy ő majd „ésszel vagy erővel”, de rendet tesz majd a gyarmaton.

A kapcsolatfelvétel meg is történt az új kormányzó és a felkelő törzsfőnök között. „Witbooi [egy tárgyalás során] a német fő kormányzónak, Theodor [von] Leutweinnek azt mondta 1894-ben, hogy „az Úr különböző országokat alkotott meg a Földön. Abogy én hiszem és tudom, az nem véték vagy bűn, hogy országom és törzsem független ura kívánok maradni...”. /Fordítás a szerzőtől./⁷ Witbooi kizárólag saját törzse függetlenné válását tartotta szem előtt, így a felkelő namák és a *Schutztruppe* közötti harcok tovább folytatódtak. Német oldalról a Rajnai Missziós Társaság próbálta a harcoló feleket kibékíteni. Witbooi az alábbiakat mondta a misszionáriusoknak: „Természetesen vannak olyan értelmes férfiak a németek között, akik elismerik a mi nama nemzeti karakteriinket és ennek megfelelően kezelnek minket, azonban vannak olyan tapintatlan alakok is, akik csak parancsolgatnak nekünk és ezektől én tartok. /Fordítás a szerzőtől./”⁸ A folyamatos német csapaterősítések nem kedveztek Witbooinak, 1895-re már brit területekre kellett visszavonulnia.

A marhatartó namákat – a marha mint vagyontárgy a mai napig státuszszimbólum Namíbiában – azonban sokkal inkább az 1897-es marha-

⁷ DIERKS, 2000.

⁸ ADU BOAHEN, 1985.

⁹ DIERKS, 2000.

„Koponyák helye” – a német-namíbiai kapcsolatok helyzete a namák és hererók ellen vívott gyarmati háború kontextusában

pestis járványa törte meg, amely elvitte marháik 95%-át. Ezzel a felkelés elbukott, Witbooi pedig elismerte a császár szuverenitását. Leutweint megjutalmazták sikereiért: 1898-ban gyarmati főköormányzóvá léptették elő.

III. A HERERO- ÉS NAMA-FELKELÉS

A németek a századfordulóra bebiztosították uralmukat. A gyarmatra százas nagyságrendben érkeztek német telepesek, akik elfoglalták a sivatagos gyarmaton az elhanyagolható nagyságú termőföldeket. Fellendült az urbanizáció is, elkezdődött a gyarmati infrastruktúra kiépítése. Mindezek viszont a fekete őslakosság kárára történtek, ugyanis őket rezervátumokba zárták, ahonnan csak dolgozni járhattak ki.

Az idő előrehaladtával a fekete őslakosok jogai és lehetőségei is egyaránt beszűkültek. A német farmerek már a rezervátumok területén is terjeszkedtek, amely felett szemet hunyt a német gyarmati adminisztráció. Ezzel pedig az őslakosok a gyarmat minimális gazdasági lehetőségeinek is a periferiájára kerültek. Ha egy német úgy érezte, hogy őt egy fekete őslakos részéről sérelem ért, azt a gyakorlatban – a hatóságok megkerülésével – azonnal megtorolta, amely igen gyakran végződött úgy, hogy a német telepes megölte a vele vitában álló fekete őslakost.

A hererók törzsfőnöke, Samuel Maharero nem tűrte mindezt és futárral leveleket küldetett a többi törzsfőnöknek, amelyek közül egyet a német hírszerzés is megszerzett. Panaszos soraiban így elmélkedett: „*Minden alázatunk és türelmünk, amit a németekkel szemben tanúsítunk, semmit sem segít, ugyanis minden nap lelőnek egyet az embereim közül, és [minden] ok nélkül ölik meg őket...*” /Fordítás a szerzőtől./¹⁰ A törzsfőnökök többsége félt a német hadigépezettől, így nem csatlakoztak a herero törzsfőnökhöz, egy kivétellel: Hendrik Witbooi. A Witbooi-namák főnöke félre tette a Samuel Mahareróval szemben fennálló ellentéteket és ők ketten hozzáálltak a felkelés megszervezéséhez.

A felkeléshez egy, az őslakosok igazságérzetét sértő ítélet vezetett. Leutwein főköormányzó II. Vilmos császárnak írt, 1904. július 12-én keltezett jelentése a következőkről számol be: „*[Történt] egy erőszakos cselekmény [német] kereskedők részéről [...] Hereroföldön 1903. június 6-án, amely ügyben a Windbuki Kerületi Bíróság hozott ítéletet. Ennek az eljárásnak a következtében a két megvádolt*

¹⁰ DENKSCHRIFT ÜBER EINGEBORENEN-POLITIK UND HEREROAUFSTAND IN DEUTSCH-SÜDWESTAFRIKA, 1904.

*kereskedőt december 9-én [...] 130, [illetve] 50 márka értékű pénzbüntetésre [...] és börtönbüntetésre ítélték. Ezt a büntetést nem tudták teljesen végrehajtani, mivel [a német telepesek] mintegy 1 hónappal később mindkét elítélte a felkelés első áldozataiként tekintettek."/*Fordítás a szerzőtől.¹¹ Az őslakosok kevesellték a büntetést, amit a két kereskedőre kimértek, a német telepes közvélemény pedig jogos önvédelemnek ítélte meg azt, hogy a tényállás szerint támadó hererókat öltek meg. Tehát a hererók és a németek is úgy érezték, hogy kárukra ítélt a bíróság. Leutwein emlékiratai szerint ez volt az a pont, ahol már nem lehetett visszafordítani az eseményeket.

*„A német gyarmati uralom elleni herero-felkelés 1904. január 11-ről 12-re virradó éjjel vette kezdetét az Okahandja¹² környéki régióban és gyorsan szétterjedt egész Herero földön. 5 000 és 10 000 fő környéki fegyverképes herero férfi, élükön Samuel Mahareróval szétrombolta a vasútvonalakat, a telefonközpontokat és megtámadták az Okahandjában fekvő német katonai támaszpontot."/*Fordítás a szerzőtől.¹³ A harcmódor tehát hasonló volt a Witbooi-namákéhoz, hiszen először ők is az infrastruktúrát rombolták szét és csak azután kezdődtek meg a tényleges harci cselekmények.

A hererók és Witbooi-namák az infrastruktúra szétrombolása után a német farmerek ellen fordultak. A földjeiket kisajátító német farmerek pusztát ragadva vették fel a harcot a felkelő őslakosok ellen. Maharero megparancsolta alattvalóinak, hogy a német farmereket meg kell ölni, ha pedig vannak családtagjaik, őket is. A többi fehér telepes életét viszont meg kell kímélni, kifejezetten megtiltotta a búr farmok megtámadását és felégetését.

A gyarmaton állomásozó *Schutztruppe* nem tudta jól leereagálni a helyzetet. A felkelés egyre inkább szétterjedt a gyarmaton, így a gyarmati adminisztrációnak hamarosan Berlintől kellett katonai segítséget kérni. A fekete őslakosok lázadásának híre eljutott a Külügyminisztérium Gyarmatügyi Osztályáig és a Császári Haderő Vezérkaráig. Alfred von Schlieffen megfosztotta Leutweint minden katonai funkciójától, majd 1904. május 17-én kinevezte a *Schutztruppe* és az expedíciós erők élére a Halálfejes Huszárezred nevű elitalakulat egyik tábornokát, Lothar von Trothát.

¹¹ DENKSCHRIFT ÜBER EINGEBORENEN-POLITIK UND HEREROAUFSTAND IN DEUTSCH-SÜDWESTAFRIKA, 1904.

¹² Herero eredeti tájegységi név („Ahol a folyók egyesülnek, hogy egy új folyót formáljanak”), a német gyarmatosítók is ezt a nevet adták az itt megalapított városnak.

¹³ EICKER, 2009. 60.o.

„Koponyák helye” – a német-namíbiai kapcsolatok helyzete a namák és hererók ellen vívott gyarmati háború kontextusában

A Német Birodalmi Alkotmány 68. cikkelyének¹⁴ értelmében kinyilvánították a hadiállapotot Német Délnyugat-Afrika egész területére, azonnali hatállyal. Theodor von Leutweint ezek után minden pozíciójából felmentették. Ami pedig a katonai és polgári kormányzatot illeti, teljhatalommal ruházták fel Trotha tábornokot. „[...] az expedíciós csapat, amely Németországból jött és Trotha vezetett, 14 000 és 19 000 fő [közötti] legénységet számlált].”¹⁵ A hererókat fokozatosan a vízszegény Kalahári-sivatag felé szorították, a döntő csatára pedig Waterbergben, 1904. augusztus 11-12-én került sor.

A waterbergi vereségtől kezdődött meg a hererók Kalahári-sivatagba történő deportálása, azaz a „hererók halálmenete”. Trotha tábornok, mint teljhatalmú polgári és katonai kormányzó az alábbi hírhedt vált közleményt bocsátotta ki:

„Én, a német katonák nagy tábornoka küldöm ezt a levelet a hererók népének. A hererók többé nem német alattvalók. Megölték, meglopták, megsebesítették katonáinkat, levágták füliüket, orrukat és más testrészeiket, és most gyávaságból már nem akarnak többé harcolni. Azt mondom e népnek: mindenki, aki az ő kapitányaik közül egyet az állomásomra szállít mint hadifogyót, 1 000 márkát kap, aki Samuel Maharerót hozza el, az 5 000 márkát. A hererók népének el kell hagyni az országot. Ha ezt a népük nem teszi meg, Groot Rohrral¹⁶ fogom rákényszeríteni. A német határokon belül lelőnek minden hererót fegyverrel vagy anélkül, marhával vagy anélkül. Nem fogadok be sem asszonyokat, se gyerekeket, visszakergetem a népükhöz őket, vagy lelövetem.

A hatalmas német császár nagy tábornoka. - v. Trotha.” /Fordítás a szerzőtől./¹⁷

Ez a proklamáció volt a hírhedt „megsemmisítési parancs” (*Vernichtungsbefehl*). Trotha ezt követően a hererókkal szövetséges Witbooi-namáknak, azaz a „hottentottáknak” is írt egy ugyanilyen fenyegető hangvételű nyíltlevelet, noha részükre bizonyos fokú kegyelmet is kilátásba helyezett:

¹⁴ NÉMET BIRODALMI ALKOTMÁNY

¹⁵ EICKER, 2009.

¹⁶ Afrikaans nyelven szó szerinti jelentése „nagy anyag”, ebben az esetben viszont ágyúgolyó.

¹⁷ EICKER, 2009.

„A felkelő hottentottáknak. A hatalmas német császár a hottentották népét kegyelemben akarja részesíteni, azaz azokat, akik önként adják meg magukat, az életükkel ajándékozza meg őket. A törvény szerint csak azok veszítik el életüket, akik a felkelés kezdetén fehéreket öltek meg, vagy megparancsolták, hogy öljék meg őket. [...] Kérdezek benneteket, hol van ma a hererók népe, hol vannak főnökeik? Samuel Maharero, aki ezer marba urának nevezte magát, el van űzve akár egy vadállat és az angol határig futott; aból olyan szegényen él mint a legszegényebb a sivatagi hererók közül, vagyontárgyai nélkül. Ugyanez történt a többi nagy emberükkel is, a legtöbbjük elvesztette életét, és a hererók egész népének helyzetét ismertetve, részben ében és szomjan haltak a sivatagban, részben a német lovasok, részben pedig az ovambók ölték meg őket. [...] Munkát és fizetséget fogtok kapni, a háború végére pedig a nagy német császár újra fogja szabályozni a területtel kapcsolatos viszonyát. [...] A bűnösök élve vagy holtan [történi támaszpontra] szállításáért az alábbi díjazás jár: Hendrik Witbooiért 5 000 márka, Stürmannért 3 000 márka, Corneliussért 3 000 márka, más bűnös vezéreikért 1 000 márka.” /Fordítás a szerzőtől./¹⁸

Amint a hírek eljutottak Berlinbe, a német vezetés két táborra szakadt. A kormány részéről Bülow kancellár és a konzervatív - nemzeti liberális kormány tagjai elítélték Trotha módszereit. Ezzel ellenkező véleményen volt a hadvezetés, élén Alfred von Schlieffen vezérkari főnökkel: „Hogy [Trotha] az egész [herero] nemzet megsemmisítését vagy az országból történő elűldözését akarja-e, arról természetesen ő maga dönthet. A fehérek és feketék együttélése aszerint, ahogy eddig ez történt, nagyon nehéz, ha nem tartják őket a kényszermunka, azaz a rabszolgaság egyik fajtájának állapotában. A kitört faji háború az egyik párt kiirtásával érhet véget.” /Fordítás a szerzőtől./¹⁹ Bülow kancellár 1904. november 24-én II. Vilmos császárnak írt levelében embertelennek és keresztényietlennek nevezte Trotha eljárását. December 5-én a Reichstagban személyesen szólalt fel a kegyetlenkedések ellen és közvetítő szerepre kérte fel a keresztény missziókat.²⁰

Az 1905-1906 -os Reichstag-választások a „hottentotta-választásokként” vonultak be a történelembe. A gyarmatosítás legfőbb bírálói a Szociáldemokrata Párt és a Katolikus Centrumpart voltak. A konzervatívokból (*Deutschkonservative Partei*) és a nemzeti liberálisokból (*Freisinnige Volkspartei*) kormánykoalíció észlelte a népszerűségvesztést, így a rizikós kerületekben a konzervatívok és nemzeti liberálisok közös jelölteket

¹⁸ ZIMMERER, 2004.

¹⁹ SCHILDKNECHT, 1999.

²⁰ EICKER, 2009.

„Koponyák helye” – a német-namíbiai kapcsolatok helyzete a namák és hererók ellen vívott gyarmati háború kontextusában

állítottak, s meg is nyerték a választásokat. A gyarmati ügyek azonban tarthatatlanok voltak, így a régi-új kormány a Külügyminisztérium Gyarmatügyi Osztályának élére a nemzeti liberális Bernhard Dernburg került. A polgári származású bankár megjelenése előre vetítette Trotha bukását, hiszen Dernburg és hivatalnokai a gyarmatra nem mint a katonai stratégia elemeként, hanem gazdaságilag hasznosítható erőforrásként tekintettek.

3.1. A koncentrációs tábor

A spanyol eredetű büntetés-végrehajtási intézményt a brit gyarmatosítók honosították meg Dél-Afrikában, ugyanis a felkelő búrokat és a fekete őslakos házkörűli szolgálkat sivatagos területekre deportálták, ahol elkerített telepeket állítottak fel nekik. Lord Kitchener, a brit gyarmati sereg parancsnoka utasította a legénységét arra, hogy válasszák el a fehér és fekete rabokat.

A németek legelőször Délnyugat-Afrikában állítottak fel koncentrációs táborokat, brit minta alapján. Ennek háttérben az állt, hogy a Trotha-féle megsemmisítési parancsot nem hajtották végre. A kérdés megoldására többféle ötlet is felvetődött, az új főkormányzó, Friedrich von Lindequist példának okáért a Cáva-sziget nevet viselő félszigeten akart felállítani egy nagy koncentrációs tábort, amelynek területére összeterelték volna az összes Witbooi-namát és halálra éhezették volna őket.²¹

A megrongálódott gyarmati infrastruktúrát viszont Lindequist minél hamarabb helyre kívánta állítani. 1907-ben kiemelkedő gazdaságtörténeti esemény is történt, hiszen hosszú és elkeseredett keresések után végre gyémántot találtak a gyarmaton. Ehhez szükség volt az őslakosok munkerejére, így hasznosították a koncentrációs táborba zárt férfiakat. Ennek okán Lindequist végül nem valósította meg korábbi elképzeléseit. Mindezek mellett pedig tiltakozott az eljárás ellen a Rajnai Missziós Társaság is, ahogy ez kiderül Karl Emil Raaf, egy Lüderitzbuchtban állomásozó missziós naplóbejegyzéséből: *„Ha ez így folytatódik tovább, akkor nem fog sokáig tartani, amire a [nama] nép teljesen képesztül.”* /Fordítás a szerzőtől./²² A helyi evangélikus vezetőkhöz csatlakozott később a polgári kormányzat is, így a körzet katonai parancsnoka, von Deimling ezredes, és a végrehajtásért felelős beosztottja, Zülow százados komoly politikai nyomás alá került.

²¹ KREIENBAUM, 2015.

²² KREIENBAUM, 2015.

„E körülményekre tekintettel úgy hiszem, nem szabadna elszármóznom az emberiség tekintetbe vételétől, amennyiben az nem jelent veszélyt a gyarmatra. Egy a gyarmatot fenyegető veszély esetében kilátásba helyezhetem mintegy 150 egyedülálló, beteg, gyenge bontott nő és gyermekei Okabandja vagy Windbuk marbakaránjaiba történő átszállítását.” /Fordítás a szerzőtől./²³ – írta von Deimling ezredes az evangélikus misszióknak küldött válaszlevelében. A Cápá-szigeti koncentrációs táborban Berlinből érkező parancsra szüntették meg: az 1907-ben kinevezett Bernhard Dernburg gyarmatügyi államtitkár számolta fel kinevezése évében.

A hererók koncentrációs táborba kerüléséről az Omaruru²⁴ Helytörténeti Krónika számol be: „Az emberek többsége, aki a harcból érkezett, száználmas alak volt, az ember azt kérdezgette magától: hogyan tudtak egyáltalán idáig eljutni? Különösen a gyermekek keltették a legmélyebb együttérzést. Testük a formátlanságig kimerült volt, meztelen, lesóványodott testüket fonnyadt bőrük fedte. Megindító volt nézni, ahogy az éhbáláltól fenyegetett anya gyengéd gonddal emelte fel elbukott gyermekét. [...] Ezek itt mind olyan száználmas alakok, amilyeneket az életben nem fogunk még látni.” /Fordítás a szerzőtől./²⁵ A lesóványodott, láncra vereten terelt emberek tömeges vonulása megdöbbentette a helyi németeket.

Egy windhuki²⁶ evangélikus misszionárius, Meier így emlékezik naplójában: „Hitvány rubázatú emberek, de van olyan is közöttük, aki meztelen és mind le van soványodva, akár egy csontváz.” /Fordítás a szerzőtől./²⁷ Míg a Witbooi-namák esetében az önmagukat megadóknak még Trotha is kegyelmet adott, addig a hererók esetében nem maradt el a tételes büntetés: a koncentrációs táborba zárt hererókat a szabadságuk elvesztésén és a tudatosan rossz élelmézesen túlmenően munkára fogták a helyi gyárakban, gazdaságokban és építkezéseken. Azok, akik egyáltalán túléltek az ún. „halálmenetet” (a Windhuk melletti koncentrációs táborig 287 hererót hajtottak el a német katonák, de csak 100 érkezett meg oda), azokkal helyreállították a gyarmati infrastruktúrában okozott károkat. A rendkívül rossz körülmények között a hererók magasabb elhalálozási rátát produkáltak, mint a hasonló sorsra jutott Witbooi-namák.

²³ KREIENBAUM, 2015.

²⁴ Az Omaruru eredetileg a folyót, a német gyarmatosítás óta pedig a folyó partjára épült város nevét is jelöli. Nevének eredete ovambo-herero, jelentése ismeretlen.

²⁵ KREIENBAUM, 2015.

²⁶ A német gyarmati uralom idején „Windhuk”, 1919 után viszont hollandosan „Windhoek” formájában jelölik a dokumentumok és a térképek.

²⁷ KREIENBAUM, 2015.

„Koponyák helye” – a német-namíbiai kapcsolatok helyzete a namák és hererók ellen vívott gyarmati háború kontextusában

1905 elején még a hererók kiirtása volt a cél, így a koncentrációs táborokban csak az őrszemélyzet részére alakítottak ki lakhelyeket. Ezt az eljárást sérelmezte a helyi evangélikus misszió, amely Swakopmund városában tiltakozásul helyi zsinatot hívott össze. A misszió az év végére hosszú tárgyalások után elérte, hogy a *Schutztruppe* ne akadályozza meg a táborokban sýnlódó hererók lakhelyépítését: „Szabad volt saját szállásokat kialakítani és ezekben laktak saját családjaikkal. Ezenkívül az igényeknek megfelelően a hideg idő elleni >>hatékony védelemként<< zsákvászonnal vonhatták be a deszkákat.”²⁸

1906 végén javultak a körülmények: a Gibeon és Keetmanshoop környékéről a Kalaháriban felállított koncentrációs táborokba hajtott 700 herero esetében már megengedték a *Schutztruppe* katonái, hogy a nők, gyermekek és betegek felszálljanak marhák vontatta kocsikra. Viszont mikor már megérkeztek a táborokba, akkor onnantól kezdve a tábort elhagyni akaró hererókra ugyanúgy tűzparancs volt érvényben.²⁹

A koncentrációs táborokban ügyeltek arra, hogy szétválasszák a nama és herero foglyokat. Erre eleinte azért volt szükség, mert a namákat kizárólag büntetni akarták, míg a hererókat megsemmisíteni. Bernhard Dernburg gyarmatügyi osztályvezetővé, majd ugyanabban az évben gyarmatügyi államtitkárrá (1907.) történő kinevezése után a német gyarmatpolitika megváltozott. Dernburg visszavonatta a megsemmisítési parancsot és a koncentrációs táborok rabjait mint munkaerőt alkalmazta az építkezéseken és a bányászatban.

A koncentrációs tábor ezzel új funkciót kapott: „munkára nevelték” a fekete őslakosokat. A német munkamorált próbálták exportálni, de nem pusztán a koncentrációs táborok foglyai, hanem az összes gyarmati őslakos részére. Így nyerte el a koncentrációs tábor az elsődleges büntető funkció mellé a nevelő és a munkára szoktató funkciókat is, amelyről a katonaság gondoskodott, amelynek módjáról Dame ezredes írása számol be: „*A Schutztruppe az őrzés mellett átveszi a legnehezebb feladatot, nevezetesen a foglyok munkára való nevelését, hogy a későbbi időkben mint hasznos elemek álljanak rendelkezésre a gyarmat további fejlesztésében. Emellett fegyvellemmel és szigorral kell kezelni a visszaesőket, az emberek testi egészségéről és erkölcsre történő neveléséről pedig gondoskodni kell.*” /Fordítás a szerzőtől./³⁰

²⁸ KREIENBAUM, 2015.

²⁹ KREIENBAUM, 2015.

³⁰ KREIENBAUM, 2015.

A szemléletben végbement változást híven tükrözik Dame ezredes gondolatai. A német vezetés immáron nem javíthatatlan elemekként gondolt az őslakosokra, hanem egy a gyarmat szempontjából hasznosítható társadalmi csoportra. Németté próbálták őket nevelni, amelynek kulcsa a militáns jellegű német munkamorál átadása volt. A morális nevelést viszont nem elsősorban a hadsereg, hanem az egyházak végezték, még a koncentrációs táborokban is.

IV. NÉPIRTÁS? A CSELEKMÉNYEK MEGÍTÉLÉSE A TUDOMÁNYOS ÉLETBEN

A fajelmélet, a koncentrációs táborok és a megtorlás arra irányította a kutatók figyelmét, hogy kimutassák, van-e összefüggés a Délnyugat-Afrikában végbement háborús cselekmények és a II. világháborúban elkövetett emberiesség elleni bűncselekmények között. A német tudományos életben kialakult konszenzus szerint van összefüggés.

Emmerich Schubert, a gyarmat gazdaságával foglalkozó doktori disszertációjában a fekete őslakosokat „*az emberi fejlődés egyértelműen alacsonyabb rendű típusának*” /Fordítás a szerzőtől./³¹ nevezte. Az afrikai német gyarmatpolitika egyik kulcsszava a „*Verkafferung*” volt. Az alapszó, a „*Kaffer*” eredetileg az arab „*kaffir*”, azaz hitetlen szóból származik. A kifejezést a dél-afrikai búrok – akik mélyen vallásos protestánsok – a Mozambik partvidékén létesített arab rabszolga-kereskedő telepekkel való érintkezés során vették át, a német gyarmatosítókhoz pedig a búr *voortrekker*ek közvetítésével került át.

A gyarmatra eleinte katonák és farmerek érkeztek, akik fekete nőkkel létesítettek kapcsolatot. Ezeket a kapcsolatokat a német adminisztráció nem törvényesítette, így a faji keveredésből megszületett gyermekeket „basztardoknak” vagy „basztereknek” nevezték, egy kategóriába csoportosítva az afrikáner apáktól és fekete őslakos nőktől származó színesekkel. A kor német tudományosságának elképzelése szerint ha ez generációkon keresztül folytatódik, akkor az odatelepülő németek végül „elkafferessednek” (*Verkafferung*), azaz visszajutnak „az emberi fejlődés egy alacsonyabb lépcsőfokára”.³² A német kormányzat számos intézkedést hozott, hogy német nők települjenek a gyarmatokra: az állam finanszírozta a kiházasítást, a

³¹ SCHUBERT, 1936. 36.

³² SCHUBERT, 1936. 36. és FISCHER, 1913.

„Koponyák helye” – a német-namíbiai kapcsolatok helyzete a namák és hererók ellen vívott gyarmati háború kontextusában

kitelepülést, létrehozott „nőknek való” munkahelyeket és iskolákat a német gyerekeknek.

A Würzburgi, majd a Freiburgi Egyetem szociálanropológusa, Eugen Fischer hosszan foglalkozik az „elkafferésedés” témájával a Rehoboth baszterek vizsgálata kapcsán megírt *Die Rehobother Bastards und das Bastardierungsproblem beim Menschen: anthropologische und ethnographische Studien am Rehobother Bastardvolk in Deutsch-Südwest-Afrika*³³ című antropológiai munkájában. A Német Délnyugat-Afrikában található Rehoboth városát ugyanis a búr voortrekkerekkel érkező színesek hozták létre: ezek a mélyen vallásos protestáns emberek a búrok és a dél-afrikai fekete őslakosok keveredéséből alakultak ki. A színeseknek hollandos neveik vannak, ugyanis a búr apák a kora újkorban még elismerték félvér gyermekeiket. Dél-Afrikában a faji keveredésnek a britek megjelenése vetett véget, ugyanis az afrikánereken úrrá lett a félelem, amely szerint kulturálisan elangolosodnak, míg etnikailag beolvadnak a fekete őslakosok közé. Ez váltás az apartheid történeti előzményei közé tartozik.

Eugen Fischer 1908-ban érkezett a gyarmatra svájci kollégájával, Rudolf Martinnal. A gyarmaton végzett antropológiai kutatásait a Porosz Tudományos Akadémia Humboldt-ösztöndíjjal támogatta.³⁴ A két tudós komoly vizsgálatokat végzett a namák és hererók koponyáin, amelyeket a hadsereg állított rendelkezésére: az elhullott namák és hererók testét megnyúzták, majd a koponyákat helyi bevizsgálás után Németország egyetemére, illetve az Akadémiára szállították.

Fischer legfőbb kutatási területe az öröklődés volt, hiszen mendeliánus³⁵ tanokat vallott. Vizsgálataiban a legfőbb hangsúlyt az arcvonások és a testi arányok mérése kapta, ugyanis a kutató arra volt kíváncsi, hogy milyen esélyei vannak, hogy a fehérek vagy a feketék vonásai dominálnak majd az utódok testén. Ezért kért a hadseregtől sok koponyát, amely koponyák vonásait összevetette a színesek arcvonásaival. Fischer arra a következtetésre jutott, hogy a fehér-fekete kapcsolatból megszületett egyedeknél az apák vonásai dominánsak, „*elkorzosultan néznek ki*” /Fordítás a szerzőtől./, de életképesek. A színeseknél az egyedi vonások dominánsabbak, mint a kollektívek, ezért Fischer szerint nem lehet „új faj

³³ FISCHER, 1913.

³⁴ Ld. MÜLLER, 2000.

³⁵ Johann Gregor Mendel morvaországi német szerzetes a borsókon figyelte meg az öröklődés biológiai szabályait, felfedezve ezzel a domináns és a recesszív öröklődés szabályszerűségeit.

létrejöttéről” beszélni.³⁶ A német kutatók vizsgálódásai nem korlátozódtak Német Délnyugat-Afrikára, hiszen a német tudományos intézetek maguk is kaptak a hadseregtől nama és herero tetemeket és koponyákat antropológiai vizsgálódásaikhoz.³⁷

A XX. század végére egyre intenzívebben foglalkoztatta a német történetírást az a kérdés, hogy hogyan és hol lehet elhelyezni a namák és hererók ellen elkövetett cselekményeket. Az NDK történészei közül a legkiemelkedőbb Horst Drechsler *Südwestafrika unter deutscher Kolonialherrschaft* című könyve, amelyet 1966-ban publikált a szerző. A mű nem maradt visszhang nélkül, ugyanis a német gyarmatosítás történeti kutatásában Drechsler termékenyítette meg a nyugatnémet történészeket. Az NSZK-ban a Hamburgi és a Frankfurter Egyetem volt a posztkoloniális tanulmányok és a német gyarmatosítás történetének a kutatóközpontja.

A német újjáegyesítés után a legvakmerőbb vállalkozás a nigériai David Olusoga és a német Casper W. Erichsen szerzőpáros *The Kaiser's Holocaust: Germany's Forgotten Genocide and the Colonial Roots of Nazism* címet viselő, 2010-ben megjelent műve. A könyv alapvetése tulajdonképpen már a címében megjelenik: kontinuitás a második és a harmadik birodalom között. A kontinuitást a császárság szellemi vezetőinek gondolataiból és a namák és hererók ellen elkövetett népirtásból vezetik le. A mű központi gondolata a népirtás és annak magyarázata: a német fajelméleti gondolatot és a népirtást már a császárság elitje is legitimálta, amit Hitler idejében csak folytattak, így a népirtás maga egy „első holokauszt” volt.

A holokauszt kifejezése viszont éles nemzetközi visszhangot váltott ki. Piers Brendon baloldali brit történész a *The Guardian* hasábjain bírálta a szerzőpárost a pontatlan fogalomhasználatért: „*Vilmos császár természetesen antiszemita volt, pártolta a gáz használatát a népirtások során. De Ő Lobbanékony Felsége ebben is olyan szeszélyes volt, mint minden másban. Hitler átkozta őt mint >>javíthatatlan ostobát<<, voltak neki zsidó barátai is, elutasította a náciizmust és a krisztályéjszaka után azt mondta, hogy szégyelli azt, hogy német.*” /Fordítás a szerzőtől./³⁸ A zsidóság történetében jártas Ian Thomson a konzervatív *The Telegraph* hasábjain bírálta a hibás fogalomhasználatot: „*A wilhelmianus Németország barbársága okán sem lehet >>holokausztnak<< nevezni a namák és hererók ellen elkövetett genocídiumot. Van valami izléstelenség abban, hogy a jellegzetesen zsidó tragédia kifejezését próbálják erre ráhúzni. A császár faji politikája Afrikában*

³⁶ FISCHER, 1913.

³⁷ FISCHER, 1913.

³⁸ BRENDON, 2010.

„Koponyák helye” – a német-namíbiai kapcsolatok helyzete a namák és hererók ellen vívott gyarmati háború kontextusában

főként a rivális Britannia birodalma iránti sóvárgásra irányult, ami borzasztó volt, de szó nem volt ott az emberek üzemi szintű elgázosításáról.” /Fordítás a szerzőtől./³⁹

Német részről Jürgen Zimmerer, a Hamburgi Egyetem tanára volt az, aki a *Von Windbuk nach Auschwitz? Beiträge zum Verhältnis von Kolonialismus und Holocaust* című 2011-ben megjelent művében hasonlítja össze a császári és a náci Németország faji politikája közötti hasonlóságokat. Sipos Balázs történész (ELTE BTK) a következőkben foglalja össze Zimmerer generációjának munkásságát: „*Christian Gerlach, Dieter Pohl, (az egyetlen nem német) Dan Stone és Jürgen Zimmerer a magyar, bolgár, román és albán regionális kutatásoknak, a gyarmatosítás kontextusának és a fajelméletnek mint >>uralom-utópiának<<, az összehasonlító népirtáskutatásnak és az erőszakos társadalmak mibenlétének a kidolgozását végzik.*”⁴⁰ Tehát a kontinuitást egy történész sem vonja kétségbe, viszont a fogalomhasználat esetében a többség a *Genocíd* szót használja a Délnyugat-Afrikában lezajlott események leírására. Ezzel gyakorlatilag bezárult a kör: Németország tudományos közvéleménye népirtásként tekint az eseményekre.

Zimmerer a namák és hererók elleni cselekmények előképét a boxerlázadás leveréséből vezeti le. Álláspontja szerint már a kínai eseményeket is úgy látta a német katonai vezetés, hogy ott a felsőbbrendű német faj majd „rendet csinál” a fehérek ellen fellázadt ázsiaiak között. Viszont a nama és herero lázadók elleni megtorlásnak volt egy olyan jellege is, hogy a megtorlással „helyet csinálnak” a német telepeseknek. Zimmerer szerint „*A konkrét történelmi helyzet hátterében, amelyben a [megsemmisítési] parancsot kiadták, megmutatkozik, hogy az elűzés és a megöletés alapján vére ugyanazt jelentették.*” /Fordítás a szerzőtől./⁴¹

Kérdést vet fel azonban az, hogy vajon mennyire illeszkedett a népirtás a német gyarmatosítási tervekbe. Jürgen Zimmerer a Laczó Ferencnek adott interjújában a következőket mondta: „*A hererók elleni népirtás nem tartozott e politika céljai közé, sokkal inkább annak megszakítását jelentette. Mondhatni egyfajta üzemszavar volt, ami a gyarmati-gazdasági mintaállam létrehozását alapvetően akadályozta: a hererók és a namák ellenállása következtében 1904-ben a németek katonai-népirtó fantáziája leváltotta a gyarmati-gazdasági-adminisztratív fantáziát. A katonaság bevetésére került sor és ők villámgyors győzelemre törekedtek. A sok éve kormányzó Theodor Leutwein és a gyarmatra épp megérkező von Trotha főparancsnok között került egy rendkívül fontos találkozóra. Ennek során*

³⁹ THOMSON, 2010.

⁴⁰ SIPOS, 2016.

⁴¹ ZIMMERER, 2011.

*Leutwein azt mondta von Trothának, hogy mégse ölje meg az összes hererót, hiszen szükségük van munkaerejükre. Erre Von Trotha – mondhatni a beszélgetés szellemében – úgy válaszolt, hogy >>úgy hittem, hogy Délnyugat-Afrika német föld, mégiscsak a németeknek kellene itt szántania.<< A népirtás olyan utópiája került tehát megfogalmazásra, amely gazdasági megfontolásokra semmilyen tekintettel nem volt.*⁴² Zimmerer kutatásai szerint tehát a népirtás szervesen illeszkedik a gyarmatosítás történetébe, mert azt túlzott jelleggel hajtották végre.

Zimmererrel szemben Andreas Eckl, a Bonni Egyetem professzora elveti az események népirtásként történő interpretációját. A filozófia professzor *The Herero genocide of 1904: Source-critical and methodological considerations* című tanulmányában leszögezi, hogy Zimmerer és társai anakronizmus hibájába esnek, ugyanis a népirtás fogalmát az ENSZ szabályozta. A korszak vizsgálatát Eckl szerint nehezíti a források hiánya, ugyanis a németek délnyugat-afrikai levéltári anyaga jócskán meggritkult részben az I. világháborúban, amikor is a dél-afrikai haderő lötte szét a windhoek-i levéltárat, másrészt pedig a szovjet hadsereg berlini inváziója. Eckl szerint a mai kutatások javarészt a brit – dél-afrikai haderő *Blue Book*, azaz a Brit Parancsnokság Kék Könyvének állításain alapulnak, amelyek igyekeztek az 1915 és 1919 között bekövetkezett gyarmati uralomváltást minőségi fordulatként propagálni. Eckl negyedik jelentős érve az ún. „faji háború” tényleges megvalósulását is vitatják: a hererók elleni kegyetlenkedésekben a színesek mint a *Schutztruppe* segéderői is élenjártak. Eckl idézi a Kék Könyvből az Ohamakari⁴³ ostroma után történeteket: „*A katonák kört alkottak és elkezdték egymáshoz dobálni a [herero] gyereket, hogy úgy kapják őt el mint egy labdát. A gyerek megrémült, megsebesült és rengeteget sírt. Az idő múlásával elfáradtak ettől, egy katona pedig feltette puskájára bajonettjét és mondta, hogy elkapja vele a levegőben szálló gyereket. A gyereket feldobták a levegőbe a katona irányába és ahogy szállt le, a katona átszúrta testét a bajonettjével. A gyerek pár perc múlva meghalt, amely eseményt a németek őrjöngő röhögéssel fogadtak, úgy tűnt, számukra egy nagyon vicces.*” /Fordítás a szerzőtől./⁴⁴

Az eseményeket a jelenlegi namíbiai vezetés népirtásként könyveli el. 2015-ben Berlinbe érkezett egy namíbiai küldöttség, hogy kártérítési igényeit érvényesítse. A német kormányzat reakciója azonban elutasításban öltött testet, ugyanis a német állam csak egyéni kártérítési igényeket elégítene ki. Azonban a nama- és herero-felkelésben résztvevők közül már senki sem él,

⁴² LACZÓ, 2016.

⁴³ Waterberg herero neve.

⁴⁴ ECKL, 2008.

„Koponyák helye” – a német-namíbiai kapcsolatok helyzete a namák és hererók ellen vívott gyarmati háború kontextusában

így a kártérítési igény sem állhat már fenn. Válaszul a namíbiai küldöttség New Yorkba ment feljelenteni Németországot. Az Egyesült Államokban működő ENSZ bírósága azonban 2019 nyarán elutasította a fekete őslakosok kereseti igényét.⁴⁵ Németország bár nagyszegű tőkeinjekcióval segíjezi a namíbiai gazdaságot – elsősorban a mai napig ott élő több tízezer németajkú fehér namíbiai miatt –, a népirtást a mai napig nem ismeri el. 2017-ben viszont visszaadták a koponyákat Namíbiának, így a felkelők maradványai visszakérültek őseik földjére. Bár a német sajtó és tudományos elit a baloldal túlsúlya révén népirtásról beszél, azt a korábbi Schröder-kormány diplomatái sem ismerték el soha.

Konklúzióként elmondható, hogy a német tudományosság és a német állam szemben áll egymással a gyarmati háború ügyében: a német tudományosság kitart a népirtás mint fogalmi keret használata mellett és konzekvensen alkalmazza is azt. Az Ecklhoz hasonló hangok revizionista szemléletek közé tartoznak. Azonban a német állam vezetői, különösen a Külügyminisztérium (*Auswärtiges Amt*) nem hajlandó a tudományos élet definícióját alkalmazni a namíbiaiakkal való érintkezésben és a nemzetközi kapcsolatok egyéb fórumain, ezért a nama- és herero-felkelés kutatása még számos lehetőséget tartogat.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- ADU BOAHEN, A. (1985): General History of Africa VII.: Africa under Colonial Domination 1880-1935. Heinemann; California; UNESCO, 49.
- BRENDON, PIERS (2010): The Kaiser's Holocaust by David Olusoga and Casper W. Erichsen – review, The Guardian.
- Elérhető: <https://www.theguardian.com/books/2010/dec/04/kaisers-holocaust-olugosa-erichsen-review>
- (Letöltve: 2019. szeptember 28.)
- BÚR GÁBOR (2011): A Szubszaharai Afrika története, 1914-1991. Budapest, Kossuth Kiadó
- DENKSCHRIFT ÜBER EINGEBORENEN-POLITIK UND HEREROAUFSTAND IN DEUTSCH-SÜDWESTAFRIKA (1904). Berlin, Ernst Siegfried Mittler und Sohn, Königliche Hofbuchhandlung 24-25, 93, 96.

⁴⁵ PELZ, 2019.

- DIERKS, KLAUS (2000): Chronologie der namibischen Geschichte Von der Vorgeschichtlichen Zeit zur Unabhängigkeit und danach (Dezember 2000). Elérhető: <http://www.klausdierks.com/frontpage.html>
(Letöltve: 2019. szeptember 29.)
- DRECHSLER, HORST (1966): Südwestafrika unter deutscher Kolonialherrschaft.. Berlin, Akademie Verlag
- FAGE, J.D. (2004): Afrika története. Budapest, Osiris Kiadó
- FISCHER, EUGEN: Die Rehobother Bastards und das Bastardierungsproblem beim Menschen: anthropologische und ethnographische Studien am Rehobother Bastardvolk in Deutsch-Südwest-Afrika című művének kivonata. Elérhető: <http://archive.is/EJAZO> (Letöltve: 2019. szeptember 29.)
- ECKL, ANDREAS (2008): The Herero genocide of 1904: Source-critical and methodological considerations. Journal of Namibian Studies, No.3. (2008): 47.
- EICKLER, STEFFEN (2009): Der Deutsch-Herero-Krieg und das Völkerrecht: Die völkerrechtliche Haftung der Bundesrepublik Deutschland für das Vorgehen des Deutschen Reiches gegen die Herero in Deutsch-Südwestafrika im Jahre 1904 und ihre Durchsetzung vor einem nationalem Gericht. Frankfurt am Main, Peter Lang Internationaler Verlag der Wissenschaften, 60, 62, 63, 70.
- FÖRSTER, LARISSA (2010): Postkoloniale Erinnerungslandschaften: Wie die Deutsche und Herero in Namibia des Kriegs von 1904 gedenken. Frankfurt am Main, New York, Campus Verlag
- HELGOLAND-ZANZIBÁR SZERZŐDÉS III. Cikk 2. bekezdés. Elérhető: <http://www.traditionsverband.de/download/pdf/helgoland.pdf>
(Letöltve: 2019. szeptember 29.)
- KREIENBAUM, JONAS (2015): >>Ein trauriges Fiasko<<: Koloniale Konzentrationslager im südlichen Afrika, 1900-1908. Verlag des Hamburger Instituts für Sozialforschung, 128, 130, 141, 223, 225, 229.
- LACZÓ FERENC (2016): A német gyarmatosítás és a német népirtások története - interjú Jürgen Zimmererrel. Újkor.
Elérhető:<http://ujkor.hu/content/nemet-gyarmatositas-es-nepirtasok-tortenete-interju-jurgen-zimmererrel>
(Letöltve: 2019. szeptember 28.)
- MÜLLER, IRMGARD (2000): Das Standardwerk zur menschlichen Erblchkeitslehre und Rassenhygiene von Erwin Baur, Eugen Fischer und Fritz Lenz im Spiegel der zeitgenössischen Rezensionenliteratur:

„Koponyák helye” – a német-namíbiai kapcsolatok helyzete a namák és hererók ellen vívott gyarmati háború kontextusában

Inaugural-Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades der Medizin einer Hohen Medizinischen Fakultät der Ruhr-Universität Bochum 1921-1941. Bremen, 27.

NÉMET BIRODALMI ALKOTMÁNY. Elérhető:

<http://www.documentarchiv.de/ksr/verfksr.html> (Letöltve: 2019. szeptember 29.)

OLUSOGA, DAVID - ERICHEN, CASPER W. (2010): The Kaiser's Holocaust. Germany's Forgotten Genocide and the Colonial Roots of Nazism. London, Faber and Faber Ltd.

PELZ, DANIEL (2019): US-Gericht lehnt Völkermord-Klage gegen Deutschland ab: Fragen und Antworten, Focus.

Elérhető: https://www.focus.de/politik/ausland/us-gericht-lehnt-voelkermord-klage-gegen-deutschland-ab-fragen-und-antworten_id_10421515.html

(Letöltve: 2019. szeptember 28.)

SCHILDKNECHT, JÖRG (1999): Bismarck, Südwestafrika und die Kongokonferenz: Die völkerrechtlichen Grundlagen der effektiven Okkupation und ihre Nebenpflichten am Beispiel des Erwerbs der ersten deutschen Kolonie. Münster; Hamburg; London, LIT Verlag, Juristische Schriftenreihe, Band 135, 263.

SCHUBERT, EMMERICH (2013): Landwirtschaft und Nebenbetriebe in Südwestafrika: Dissertation. Universität Heidelberg, 36.

SIPOS BALÁZS (2016): Múltalkotás a periférián és a centrumban.

Elérhető: <http://magyarnarancs.hu/konyv/multalkotas-a-periferian-es-a-centrumban-100503>

(Letöltve: 2019. szeptember 28.)

THOMSON, IAN (2010): The Kaiser's Holocaust by David Olusoga and Casper W Erichsen: review

Elérhető:

<http://www.telegraph.co.uk/culture/books/bookreviews/7940763/The-Kaisers-Holocaust-by-David-Olusoga-and-Casper-W-Erichsen-review.html>

(Letöltve: 2019. szeptember 28.)

VÖLKERMORD: HERERO-STAMM AUS NAMIBIA FORDERT MILLIARDEN-ENTSCHÄDIGUNG VON DEUTSCHLAND (2017), Focus.

Elérhető: http://www.focus.de/politik/ausland/fuer-deutschland-ein-desaster-wegen-kolonialzeit-stamm-aus-namibia-fordert-milliarden-entschaedigung-von-deutschland_id_6881857.html

(Letöltve: 2019. szeptember 28.)

WINKLER, HEINRICH AUGUST (2005): Németország története a modern korban. Budapest, Osiris Kiadó, 1. kötet.

ZIMMERER, JÜRGEN (2004): Krieg, KZ und Völkermord in Südwestafrika. Der erste deutsche Genozid. In: Zimmerer, Jürgen - Zeller, Joachim: Völkermord in Deutsch Südwestafrika. Der Kolonialkrieg (1904-1908) in Namibia und seine Folgen. Berlin, Ch. Links Verlag, 55-56

ZIMMERER, JÜRGEN (2011): Von Windhuk nach Auschwitz: Beiträge zum Verhältnis von Kolonialismus und Holocaust. Berlin, LIT Verlag, 18.